28

Journal Homepage: http://journal.richt.ir/mbp/
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh || Vol. 8 || No. 28 || Summer 2024 ||

A Study on Farahan and Sarouk Rugs Available in the Textile Treasury Affiliated to the Oppressed and War Veterans Foundation

Mohammad Afrough[1]; **Bita Bahramighasr**[2]

Type of Article: **Research**
Pp: 387-412
Received: 2023/03/12; Revised: 2023/05/04; Accepted: 2023/06/16
https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.387

Abstract

Art works and objects in museums are valuable cultural and civilizational treasures that are usually less prone to research and have been neglected by researchers to spawn new approaches to scientific study and introduction to the audience. Accordingly, the collection of works of art and particularly the rugs available in the Textile Treasury of the Cultural Complex (Museum) of the Oppressed and War Veterans Foundation are valuable examples of magnificent museum works and an exquisite treasure of the carpets of the Qajar period with great capacity and capabilities for research and introduction. These rugs have been collected from different weaving centers of Iran with various designs and patterns. A total of 51 rugs are stored in this museum, 8 ones of which have been woven in Farahan-Sarouk region, one of the major centers of carpet production for global export during the Qajar period. With this in mind, the current study sought to analyze and introduce these rugs from technical and artistic perspectives. The research question is, "What are the technical, aesthetic aspects (design, pattern and color) and, if any, the semantic concepts of the texture of Farahan-Sarouk rugs?" The findings of the study include the following: the designs and patterns of these rugs include Corner-Medallion, Vase-like Altar-shaped, Overall Flower with Corner, and Paisley with Medallion in various forms and colors. Additionally, the background color of these samples includes lacquer, ivory, copper, blue and navy blue, and the background color of the margins, except for two lacquer cases, is all navy blue - a feature that is a mostly fixed characteristic of Sarouk and Farahan's rugs. This is a qualitative developmental study conducted using the descriptive-analytical research method with data collected through the desk-based method.

Keywords: Museum, Oppressed and War Veterans Foundation, Farahan, Sarouk, Carpet, Design, Color.

Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)
Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: *Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*

Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the ***Creative Commons****.*

© The Author(s)

1. Associate Professor, Department of Carpet, Faculty of Arts Arak University, Arak, Iran (Corresponding Author).
Email: m-afrough@araku.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Graphic Design, Faculty of Arts, Arak University, Arak, Iran

Citations: Afrough, M. & Bahramighasr, B., (2024). "A Study on Farahan and Sarouk Rugs Available in the Textile Treasury Affiliated to the Oppressed and War Veterans Foundation". *Parseh J Archaeol Stud.,* 8(28): 387-412. https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.387
Homepage of this Article: https://journal.richt.ir/mbp/article-1-840-en.html

Introduction

The Cultural Complex of the Oppressed and War Veterans Foundation, including various complexes, museums and treasures of artistic, historical and archaeological works and objects, is one of the richest Iranian museums extending and developing its cultural and museum subsidiaries over the past years and decades to such an extent that it currently has various museums such as anthropology and museum gardens in many cities of Iran. In fact, this foundation initiated its cultural activities by setting up and operating museums under the title of "The General Administration of the Foundation's Museums" from 1995 with a specialized and scientific approach to museum management and with the aim of collecting, preserving and documenting museum objects and works and making exhibitive, research and educational uses of them in order to improve the general and specialized knowledge and attract more audiences, enhance the scientific and cultural potential of the society by providing museum services, and familiarize the future generations with the cultural, civilizational, historical and national identity by using the facilities, works and economic and cultural resources available in the Foundation.

As a part of art and national identity, hand-knotted carpets are among the most precious and valuable works in the Islamic Art Museums and Textile Treasury, which makes this cultural complex more attractive. Particularly, Farahan and Sarouk carpets, as part of Iran's weaving system and the art of carpet weaving available with 8 antique carpets, are among the outstanding hand-woven carpets in this country. The vast area of Farahan in Markazi Province, with more than two hundred villages including Sarouk and Jirya, as one of the most prominent high-quality weaving centers of Iran, could introduce itself to the world community in the mid-19th century during the Qajar era and the era of the revival of all kinds of local and national arts by producing various kinds of unique carpets and rugs, especially carpets that were produced and exported under the auspices of a foreign company such as Ziegler. Some of the exquisite carpets surviving from Farahan, Sarouk and Soltanabad are currently kept in many world-famous complexes and museums, such as the famous Claremont Complex and the Carpet Museum of Iran (as the most specialized carpet museum in the world). This study aimed to review, analyze and introduce the Farahan-Sarouk rugs in the Textile Treasury of the Museum of Islamic Arts affiliated to the Oppressed and War Veterans Foundation. Therefore, the research question is, "What are the aesthetic aspects (design, pattern and color) and technical aspects (linage, knotting, dyeing), and if any, the semantic concepts of the texture of Farahan-Sarouk carpets?"

This is a qualitative-developmental study carried out using the descriptive-analytical research method with the data collected through the desk-based method.

Textile Treasury

The Textile Treasury, affiliated to the Islamic Art Museums, has 1,187 coded and labeled

museum works, including various objects related to the antique textiles woven in Iran. These works include carpets and rugs, historical clothes (coats, vests, Turkmen scarves, veils, hats, military uniforms and their accessories), military insignia, machine-made carpets, Termeh, needlework textiles, Termeh frocks, needlework Termeh tablecloths. Sermeh embroidery, Termeh cushion, arch-shaped shawl, prayer mat, velvet, carpet tableau, embroidery tableau, fardel, exquisite pates, Indian sari, wicker, Kalamkari (a type of hand-painted cotton textile), tapestry, fabric tent in the form of Naser al-Din Shah's tent, Kaaba curtain, Qashqai horse belt, Turkmen back, Jabbeh (a hand-woven pile rug of coarse quality and medium size), Paravan (room divider), wardrobe, sofa and chair with tapestry cover, prayer rug, double-waft shroud fabrics, saddlebag, wicker fan, pen-case, Quran holder, coin holder, hand-woven Giveh (light cotton summer shoes),Jajim (coarse and loosely-woven woolen cloth) and Kilim (a flat tapestry-woven carpet or rug). The oldest and most prominent work of this treasury is the double-waft collection of the Buyid dynasty period, known as Buyid dynasty shrouds.

Rugs and their technical and aesthetic aspects

All the carpets available in the Textile Treasury (former Dafineh Museum) are of the rug type and are considered among the most exquisite rugs in this treasury. Dating back to sixty years to two centuries ago, they are the most unique Persian carpets produced with beautiful, original, harmonious vegetable-based colors with a variety of designs, colors and patterns. These rugs have been woven in important weaving areas and centers of Iran, including Kashan, Farahan and Sarouk, Kerman and Ravar, Isfahan, Bidabad (a neighborhood of Isfahan), Najaf-Abad, Tabriz, Haris, Shiraz (Qashqai -Kashkuli), Arab tribes of Fars, Ghonghori tribe of Fars, Bakhtiari, Malayer, Sanandaj, Bijar, Yazd and Tehran. In general, as many as 51 rugs are kept in this treasury, which date back to the Qajar or early Pahlavi periods (based on the approximate dates mentioned by the museum). The designs and patterns of the rugs include Prayer-nichee, Corner-Medallion, Paisley, Fish, Hunting, Overall Flower, Rhombus Frame and Nazem pattern. All the designs are listed in Table 3. It is important to note that the design of the Vase Prayer-nichee and Corner-Medallion designs are among the most frequently used designs. Among these rugs, 8 rugs belong to Farahan (Sarouk) region in Markazi Province. Figure 2 shows samples of the carpets available in the Textile Treasury.

Conclusion

This article was an attempt to study, review and analyze the carpets of Farahan and Sarouk region while introducing the cultural collection and museums of the Oppressed and War Veterans Foundation and its carpet treasury. The vast area of Farahan, with a wide range of carpet weaving areas and centers such as the famous village of Sarouk, has been one of the oldest carpet-weaving areas of high-quality and exported carpet production in Iran since the Qajar era and the mid-19th century. Eight rugs woven in

Farahan-Sarouk are kept in the Textile Treasury, a subsidiary of the Oppressed and War Veterans Foundation. These rugs are 113 to 130 cm wide and 190 to 203 cm long. Additionally, the background colors of the rugs includes lacquer, ivory, copper, blue and navy blue, and the background color of the margins, except for one lacquer (red) case, is all navy blue. The knot used in these rugs and other rugs of Farahan and Arak regions is (Persian) asymmetrical. The type of dyeing and colors used in these samples are natural and vegetable-based. One of the other characteristic features of these samples, which is rarely seen in the past and even contemporary carpets, is their linage. The linage in these carpets is 40, 50 and 60, which makes it a unique rug of that era. Furthermore, the raw materials used in the rugs are mostly wool, and to a lesser extent, cotton and silk. The designs and patterns used in the rugs include the common designs of Corner-Medallion and Tree-shaped and Vase-shaped Prayer-niche designs in different types as well as Paisley design. Among the rugs, Rug No. 4 is a unique product displaying symbolic concepts in the background texture of which elements and concepts specifically related to Mithraism, such as the (Holy) Life Tree, Birds, Cypress Tree, Animal's Combat and Crow motifs have been designed and patterned. Although these antique rugs are considered part of the artistic identity, they can be modeled, redesigned, represented, modified and rewoven in the Persian carpet design system.

Acknowledgments

First and foremost, we must express our gratitude to the entire staff at the Mostazafan Foundation's Cultural Institution of Museums, without whose fine institution this paper would not have been made possible. We specially extend our sincere gratitude to the head of the archiving and conservation department, who was heavily involved in various stages of this research. Finally, we'd also like to recognize and thank the hard work of the anonymous judges of this journal.

Observation Contribution

The paper was written in full and equal collaboration and participation of both authors. Specifically, the second author was responsible for gathering images, graphics, and tables, as well as doing the translation work, while the first author handled the analysis of the findings and prepared them for publication.

Conflict of Interest

The Autheur, while Observing the Publishing Ethics, Declares That There is no Conflict of interest and no financial support from any government center

۲۸

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه || شمارهٔ ۲۸ || سال هشتم || تابستان ۱۴۰۳ ||

نشانی پایگاه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706

پژوهشی در قالی‌های فراهان-ساروق موجود در خزانهٔ بافته‌ها وابسته به بنیاد مستضعفان

محمد افروغ[I]؛ بیتا بهرامی‌قصر[II]

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۴۱۲ - ۳۸۷
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۱؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۶
شناسهٔ دیجیتال (DOI): https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.387

چکیده

آثار و اشیاء هنری موجود در موزه‌ها، گنجینه‌های ارزشمند فرهنگی و تمدنی هستند که معمولاً کمتر به منصهٔ پژوهش درمی‌آیند و در بُعد مطالعهٔ علمی و معرفی به مخاطب، دچار نوعی غفلت از سوی پژوهشگران واقع می‌گردند؛ بر این پایه، مجموعه آثار هنری و به‌طور ویژه قالیچه‌های موجود در خزانهٔ بافته‌های بخش اسلامیِ مجموعهٔ فرهنگی (موزه) بنیاد مستضعفان و جانبازان، نمونه‌های ارزشمندی از آثار فاخر موزه‌ای و گنجینه‌ای نفیس از قالی‌های دورهٔ قاجار است که دارای ظرفیت و قابلیت‌های قابل‌توجهی در مطالعه و پژوهش و معرفی هستند؛ قالی‌هایی که از کانون‌های مختلف بافندگی ایران جمع‌آوری گشته و دارای انواع طرح‌ها و نقشه‌های متنوع است. مجموعاً تعداد ۵۱ تخته قالیچه در این موزه نگه‌داری می‌شود که از آن میان، تعداد ۸ تخته مربوط به منطقه فراهان-ساروق است. منطقه‌ای که در زمان قاجار، یکی از مهم‌ترین کانون‌های تولید قالی‌های جهانی و صادراتی بود. بدین‌روی، در پژوهش حاضر هدف بر آن است تا این قالیچه‌ها از منظر ابعاد فنی و هنری مورد مطالعه، بررسی، تحلیل و معرفی قرار گیرند. پرسش اصلی و مرتبط با پژوهش این است که، ابعاد فنی، زیبایی‌شناختی (طرح، نقش و رنگ) و در صورت وجود، مفاهیم معنایی متن قالیچه‌های فراهان-ساروق کدام است؟ برخی از یافته‌های پژوهش چنین است: طرح‌ها و نقشه‌های این قالیچه‌ها شامل: لچک و ترنج، محرابی گلدانی، افشان لچک‌دار، بُته‌ای ترنج‌دار با فرم و رنگ‌های متنوع است؛ هم‌چنین رنگ زمینهٔ این نمونه‌ها شامل: لاکی، کرم، مسی، آبی، سرمه‌ای و رنگ زمینهٔ حاشیه‌ها به‌جز دو مورد لاکی، تماماً سرمه‌ای است (ویژگی‌ای که در تولیدات ساروق و فراهان، یک شاخص و قاعده‌ای غالباً ثابت بوده‌است). این پژوهش از نوع کیفی و توسعه‌ای است و روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی و شیوهٔ گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای است.

کلیدواژگان: موزهٔ بنیاد، فراهان، ساروق، قالی، طرح، رنگ.

I. دانشیار گروه فرش، دانشکدهٔ هنر، دانشگاه اراک، اراک، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: m-afrough@araku.ac.ir
II. استادیار گروه گرافیک، دانشکدهٔ هنر، دانشگاه اراک، اراک، ایران

ارجاع به مقاله: افروغ، محمد؛ و بهرامی‌قصر، بیتا، (۱۴۰۳). (پژوهشی در قالی‌های فراهان-ساروق موجود در خزانهٔ بافته‌ها وابسته به بنیاد مستضعفان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۲۸): ۳۸۷-۴۱۲. https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.387
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://journal.richt.ir/mbp/article-1-840-fa.html

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

© The Author(s)

مقدمه

مجموعهٔ فرهنگی بنیاد مستضعفان و جانبازان، در قالب مجموعه‌ها، موزه‌ها و خزانه‌های مختلف و متنوع از آثار و اشیاء هنری، تاریخی و باستان‌شناختی، یکی از غنی‌ترین موزه‌های کشور است که از دههٔ ۷۰هـ.ش. آغاز به‌کار کرد و طی سال‌ها و دهه‌های گذشته، زیرمجموعه‌های فرهنگی و موزه‌ای خویش را بسط و توسعه داد؛ به‌گونه‌ای که در بسیاری از شهرهای ایران صاحب موزه‌های گوناگون هم‌چون مردم‌شناسی و باغ موزه است. قالی دست‌بافت به‌عنوان بخشی از هنر و هویت ملی، یکی از آثار گران‌بها و ارزشمند در بخش موزه‌های هنر اسلامی و خزانهٔ بافته‌هاست که زینت‌بخش این مجموعهٔ فرهنگی است. در این‌میان، قالی فراهان و ساروق که بخشی از نظام بافندگی ایران و منظومهٔ هنر قالی‌بافی است، با تعداد ۸ تخته قالیچهٔ قدیمی و دیرین‌سال، از دست‌بافته‌های برجسته و مهم بخش قالی‌هاست. منطقهٔ وسیع فراهان در استان مرکزی، با دارابودن بیش از ۲۰۰ پارچه آبادی و روستا، به‌ویژه ساروق و جیریا است که از میانهٔ قرن ۱۹ م. و هم‌زمان با دورهٔ قاجار و عصر احیاء انواع هنرهای بومی و ملی، با تولید انواع قالی و قالیچه‌های بی‌بدیل و منحصربه‌فرد، توانست به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین کانون‌های بافندگی ایران و تولیدات کیفی، خود را به جامعهٔ جهانی معرفی نماید. قالی‌های تولید ساروق در اواسط قرن ۱۹ از پیشروترین قالی‌های ایرانی در معرفی و آگاه کردن جامعهٔ جهانی از فعالیت این هنر و تولید این آثار در این منطقه بوده است. حضور و استقرار شرکت‌های خارجی و در رأس آن‌ها کمپانی سوئیسی-انگلیسی «زیگلر» در سلطان‌آباد (اراک فعلی)، موجب تحول شگرفی در تولید قالی‌های فاخر و عمدتاً بزرگ‌پارچه -که فقط با هدف صادرات به آمریکا تولید می‌گشت- شد (افروغ، ۱۴۰۱: ۲).

«سیسیل ادواردز» دربارهٔ قالی ساروق و فراهان می‌نویسد: «در اوایل قرن حاضر (قرن ۲۰) معمول شد که نام ساروق را به‌عنوان یک نام تجارتی بر انواع قالی‌ها و قالیچه‌هایی که در مغرب فراهان تهیه می‌گردید، اطلاق نمایند» (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۵۹)؛ هم‌چنین «اشنبرنر» معتقد است: «بهترین و زیباترین ساروق‌ها از آنِ اراک‌اند. این عقیده صاحب‌نظران قالی احتمالاً براساس حصول بازارهای صادراتی است. قالی‌های خوب و باکیفیتی به تمام دنیا به‌خصوص آمریکا و اروپا صادر شدند و ساروق به‌عنوان خاستگاه قالی در طول قرن نوزدهم گسترش یافت» (اشنبرنر، ۱۳۷۴: ۸۳). امروزه برخی از قالی‌های نفیس و برجای مانده از فراهان، ساروق و سلطان‌آباد در بسیاری از مجموعه‌ها و موزه‌های مشهور جهانی هم‌چون: مجموعهٔ معروف «کلرمونت» و هم‌چنین «موزهٔ فرش ایران» (به‌عنوان تخصصی‌ترین موزهٔ فرش جهان) نگه‌داری می‌شود.

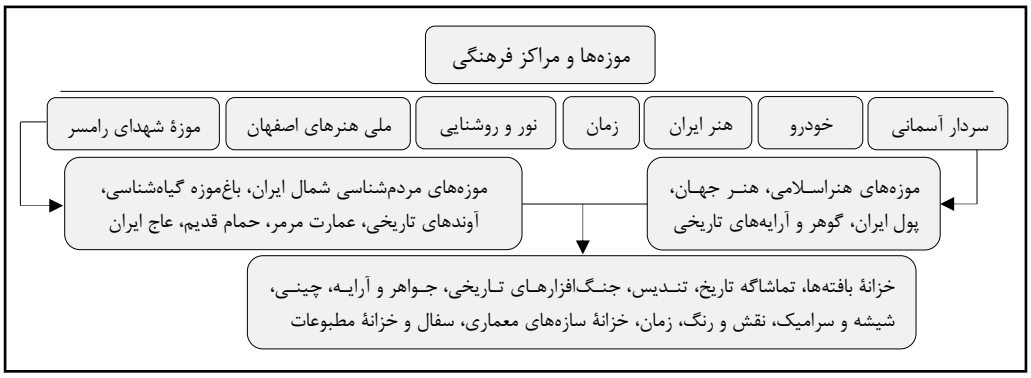
پرسش پژوهش: هدف از نگارش پژوهش حاضر، بررسی، تحلیل و معرفی قالیچه‌های فراهان-ساروق موجود در خزانهٔ بافته‌های موزهٔ هنرهای اسلامی از مجموعه فرهنگی و موزه‌های بنیاد مستضعفان است؛ از این‌رو، پرسش مطروحه در این‌باره این است که وجوه زیبایی‌شناختی (طرح، نقش و رنگ)، فن‌شناختی (رج‌شمار، گره و رنگرزی) و در صورت وجود، مفاهیم معنایی متن قالیچه‌های فراهان-ساروق کدام است؟

روش پژوهش: این پژوهش از نوع کیفی و از منظر هدف، توسعه‌ای است و شیوهٔ تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوهٔ گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای است.

پیشینهٔ پژوهش

پیشینهٔ پژوهش حاضر در دو سطح جست‌وجو شد؛ یکی تحقیقاتی که در ارتباط با قالی ساروق و فراهان انجام‌یافته، و دیگری تحقیقات مرتبط با قالی‌های (ساروق) موجود در خزانهٔ بافته‌های موزهٔ بنیاد مستضعفان و جانبازان است. در ارتباط با قالی‌های فراهان-ساروق موجود در موزه‌های بنیاد تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است و این نخستین پژوهش در این‌باره است؛ اما موضوعات

نزدیک به موضوع حاضر پژوهش‌هایی هرچند اندک صورت گرفته است که شامل موارد زیر است؛ «افروغ» (۱۴۰۱) در مقالهٔ «تحلیل عناصر ساختاری و زیباشناختی قالی‌های ساروق مجموعهٔ کِلرمونت»، به تحلیل و بررسی ساختاری و ابعاد زیباشناختی قالی‌های ساروق موجود در مجموعهٔ آمریکایی کلرمونت پرداخته است. «ایرانمنش» و «وندشعاری» (۱۳۹۹) در مقالهٔ «مستند بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی ساروق و فراهان دورهٔ قاجار» به مطالعهٔ قالی‌های طرح محرابی ساروق و فراهان پرداخته‌اند؛ هم‌چنین افروغ (۱۳۹۹)، در مقالهٔ «پژوهشی در طرح و نقش قالی ساروق، مُشک‌آباد و مَحَل»، به مطالعه و بررسی و تحلیل قالی‌های ساروق، مشک‌آباد و محل به‌عنوان سه کانون مهم بافندگی اراک (سلطان‌آباد) در قرن ۱۹ م. پرداخته است. افروغ (۱۳۹۸) در مقالهٔ «پژوهشی در طرح‌ها و نقشه‌های قالی فراهان با تأکید بر تولیدات فراهان کارپت» ضمن توصیف و معرفی قالی فراهان، به معرفی، بررسی و تحلیل تولیدات شرکت فراهان کارپت که یکی از تولیدکنندگان مشهور ایران و استان مرکزی است، پرداخته است؛ اما در ارتباط با قالی‌های ساروق در موزهٔ بنیاد، تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است و پژوهش حاضر، نخستین پژوهش دربارهٔ قالی‌های ساروق-فراهان موجود در خزانهٔ بافته‌های موزهٔ هنر اسلامیِ بنیاد است.

نمودار ۱: موزه‌های بنیاد مستضعفان و جانبازان و زیرمجموعه آن‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Graph. 1: Mostazafan Foundation Cultural Institution of Museums and their subcategories (Authors, 2022).

موزه‌ها و مجموعه‌های فرهنگی و هنری بنیاد مستضعفان و جانب

فعالیت‌های فرهنگی بنیاد در قالب راه‌اندازی و بهره‌برداری از موزه‌ها، تحت عنوان «اداره کل موزه‌های بنیاد» از سال ۱۳۷۴هـ.ش. /۱۹۹۵ م. با رویکرد تخصصی و علمی به دانش موزه‌داری و هدف گردآوری، نگه‌داری و مستندسازی اشیاء و آثار موزه‌ای و نیز بهره‌برداری‌های نمایشی، پژوهشی و آموزشی از آن‌ها جهت ارتقاء سطح دانش عمومی وتخصصی و جذب هرچه بیشتر مخاطب، کمک به کاهش استضعاف علمی و فرهنگی جامعه در قالب ارائه خدمات موزه‌ای، شناساندن هویت فرهنگی، تمدنی، تاریخی و ملی به نسل‌های آینده با استفاده از امکانات، آثار و منابع اقتصادی و فرهنگی موجود در بنیاد، آغاز به‌کار نمود؛ اگرچه پیش از این فعالیت‌های فرهنگی بنیاد با عنوان «موزه‌های دفینه» (۱۳۷۴-۱۳۶۸) جریان داشته و از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵ با عنوان «موزهٔ پول» و از سال ۱۳۸۵ به‌بعد نیز با عنوان «مؤسسهٔ فرهنگی موزه‌های بنیاد»، ادامه یافت (تصویر ۱). هم‌اکنون این مؤسسه دارای ۱۵ موزه در قالب دو مجتمع و شش مرکز فرهنگی موزه‌ای و ۱۳ خزانهٔ تخصصی است (نمودار ۱). مهم‌ترین فعالیت‌های این اداره یا مؤسسهٔ فرهنگی، شامل: نمایش و پژوهش، ساماندهی، مرمت، تهیهٔ شناسنامهٔ علمی برای آثار موزه‌ای، تفکیک و تجهیز آثار موزه‌ای نظیر: ظروف، تندیس، لوستر، فرش، پوشاک، خودروهای تاریخی، سفالینه، جنگ‌افزار و مفرغ‌ها، زیورآلات، سکه و اسکناس، تابلوهای نقاشی نفیس ایرانی و خارجی، نقشه‌های جغرافیایی قدیمی، به‌ویژه خلیج‌فارس و مرقعات نفیس، در و پنجره‌های مشبک‌کاری، معرق‌کاری و تابلوکاشی‌های

نفیس است. در جداول ۱ و ۲، انواع خزانه‌های یادشده به‌همراه توضیحات مختصر از آن‌ها نشان داده شده‌است.

تصویر ۱: نمای بیرونی مؤسسهٔ فرهنگی بنیاد (موزهٔ دفینه سابق) در بلوار میرداماد (URL 1).
Fig 1: The Exterior View Foundation Cultural Institute (The Defina Museum) At Mirdamad boulevard (URL 1).

جدول ۱: خزانه‌های مختلف و فعال مؤسسهٔ فرهنگی بنیاد (URL: 2).
Tab. 1: Various and Active Coffers of The Foundation's Cultural Institute (URL: 2).

خزانهٔ زمان (ساعت)		خزانهٔ موزهٔ زمان، مجموعه‌ای از ساعت‌های رومیزی، دیواری، ایستاده، مچی و جیبی است که اکثراً برگرفته از تندیس‌های اساطیر و داستان‌های یونان باستان است. این مجموعه ساعت‌ها را می‌توان تلفیقی از هنرهای مختلفی هم‌چون مجسمه‌سازی، میناکاری، معرق و ... دانست.	خزانهٔ شیشه، چینی و سرامیک	 در این خزانه بیش از ۲۰۰۰۰ شئ هنری از ایران و سایر کشورهای جهان نگهداری می‌شود. قدیمی‌ترین اثر این خزانه نمونه‌ای از شیشه به‌کار رفته در معبد چغازنبیل و از شاخص‌ترین آثار این مجموعه می‌توان از شیشه‌های متعلق به دوران ساسانی نام برد.
خزانهٔ تندیس‌ها		خزانهٔ تندیس با در اختیار داشتن ۱۳۲۱ قطعه از انواع تندیس و سردیس در اشکال و اجناس مختلف یکی از مجموعه‌های کم‌نظیر است. آثار این خزانه مبتنی‌بر آثار حجمی، مجسمه و تندیس‌هایی از انسان و یا حیوانات، بر پایه گچ، فلز و یا سنگ است.	خزانهٔ نقش و رنگ	 این خزانه شامل آثار هنری نقاشی، خط و نقشه‌های تاریخی ایران بالغ بر ۴۰۰۰ شئ است و تنوع گسترده‌ای از تابلوی خط ایرانی، نقاشی ایرانی، نقشه‌های تاریخی و آثاری نفیس از هنرمندان غیر خوشنویس ایرانی و نیز مجموعه فرامین و اسناد را در بر می‌گیرد.
خزانهٔ جنگ‌افزارهای تاریخی		این خزانه دارای انواع سلاح‌های سرد و گرم نظیر سلاح‌هایی نظیر خنجر، دشنه، یا شمشیر کوتاه، شمشیر، سرپیکان، سرنیزه، گرز، تبر، تفنگ‌ها (فتیله‌ای، چخماقی، دنگی، شکاری، بادی، طپانچه)، زره، سپر، کلاه‌خود، ساعدبند و مجموعه‌ای از عصاها است.	خزانهٔ جواهرات و آرایه‌ها	 اشیاء این خزانه شامل انواع زیورآلات باستانی، معاصر، گوهرهای کارشده، گوهرهای پیاده، است. قدیمی‌ترین شئ این خزانه حدوداً به حدود ۳۵۰۰ سال (گردنبندهایی ساخته‌شده از خمیرشیشه یا گل رُس) و جدیدترین آن‌ها بیش از چهل سال قدمت دارد.
خزانهٔ خودروهای تاریخی		این خزانه شامل خودروهای کلاسیک و تاریخی است. مدل‌هایی از کمپانی مختلف از جمله بنز، کرایسلر، لامبورگینی، فراری، فورد، پورشه، کادیلاک، سیتروئن، جگوار، فولکس‌واگن، رولزرویس، پنتر نگهداری می‌شود.	خزانهٔ سازه‌های معماری	 این خزانه شامل مجموعه سازه‌های چوبی (مشبک‌کاری، منبت‌کاری و معرق‌کاری)، آثار سرامیکی مانند کاشی‌های هفت‌رنگ و معرق، شیرهای سنگی متعلق به قبرهای اقوام بختیاری و پایه‌ستون‌های سنگی، انواع آینه‌کاری‌ها و نقاشی‌ها روی آثار و الحاقات.
خزانهٔ سفال		خزانهٔ سفال شامل حدود ۱۵۷۰۰ قلم شئ نسبتاً سالم از دوره‌های مختلف تاریخی در اشکالی چون خمره، کوزه، کاسه، تنگ، بشقاب، لیوان و فنجان، ظروف چندقلو و.. ساخته شده است. سفالینه‌های تدفینی عصرآهن با اشکال متنوع از آثار ویژه مجموعه است.	خزانهٔ مطبوعات	 این خزانه شامل انواع روزنامه‌ها و نشریه‌های است. که از آن میان می‌توان به کاغذ اخبار قدیمی‌ترین نشریه فارسی ایرانی، همان نشریه کاغذ اخبار، دومین نشریه با عنوان زاهربرادی باهرا (اشعه روشنایی) و سومین روزنامه یعنی وقایع‌اتفاقیه و انواع روزنامه‌ها و مجلات داخلی، اشاره داشت.

جدول ۲: خزانه‌های مختلف و فعال مؤسسهٔ فرهنگی بنیاد (URL 2).
Tab. 2: Various and Active Coffers of The Foundation's Cultural Institute (URL 2).

خزانهٔ تماشاگه تاریخ		در این خزانه انواع آثار تاریخی از ادوار مختلف از دورهٔ هخامنشی تا معاصر و نیز از کشورهای مخلف نگه‌داری می‌شود. انواع قلمدان‌ها و آثار لاکی، اشیاء ساخته‌شده از عاج فیل و دیگر حیوانات، انواع وسایل تزئینی ساخته‌شده از فلزاتی چون نقره و مفرغ از مجموعه‌های خاص این خزانه به‌شمار می‌روند.	خزانهٔ بافته‌ها	 در این خزانه، انواع اشیاء متنوعی نظیر لباس‌هایی از دوره‌های تاریخی، قالی، قالیچه، فرش ماشینی، ترمه، منسوجات سوزن‌دوزی، قبای ترمه، رومیزی‌های ترمهٔ سوزن‌دوزی، ملیله‌دوزی، کوسن ترمه، طاق شال، جانمازی، مخمل، تابلوفرش، تابلو گلدوزی و غیره نگه‌داری می‌شود.
خزانهٔ پول		در این خزانه بیش از سی هزار سکه از ادوار مختلف تاریخ ایران و دو هزار قطعه اسکناس از اولین اسکناس‌های رایج در ایران از دورهٔ قاجار و چهارصد هزار قطعه تمبر از ایران و کشورهای جهان را شامل می‌شود. سایر ابزار تبادل نظیر حلقه‌ها و اوراق بهادار بخش دیگری از این مجموعه را شامل می‌شود.		

خزانهٔ بافته‌ها

در خزانهٔ بافته که زیرمجموعهٔ موزه‌های هنرهای اسلامی است، تعداد ۱۱۸۷ اثر موزه‌ای و صاحب کُد و اتیکت وجود دارد که شامل اشیاء متنوع و مختلف در حوزهٔ بافته‌ها و منسوجات ایرانی قدیمی است؛ این آثار شامل: قالی و قالیچه، پوشاک و لباس‌های تاریخی (کُت، جلیقه، روسری ترکمن، روبنده، کلاه، لباس‌ها فرم نظامی و ملزومات آن‌ها)، نشان‌های نظامی، قالی ماشینی، ترمه، منسوجات سوزن‌دوزی، قبای ترمه، رومیزی‌های ترمهٔ سوزن‌دوزی، ملیله‌دوزی، کوسن ترمه، طاق شال، جانمازی، مخمل، تابلوفرش، تابلو گلدوزی، بقچه، پته‌های نفیس، ساری هندی، حصیر، قلمکار، کوبلن، چادر پارچه‌ای به‌صورت خیمهٔ ناصرالدین‌شاه، پردهٔ کعبه، کمربند اسب قشقایی، پشتی ترکمن، گبه، پاراوان، کمد، مبل و صندلی با رویهٔ کوبلن، جانمازی، پارچه‌های دوپودی کفنی، خورجین، بادبزن حصیری، جای قلمدان، جای قرآن، جای سکه، گیوهٔ دست‌باف، جاجیم، گلیم، هستند، نگه‌داری می‌شود. قدیمی‌ترین و شاخص‌ترین اثر این خزانه مجموعهٔ دوپودی‌های دورهٔ آل‌بویه است که به کفنی‌های آل‌بویه مرسوم هستند[۱].

بخش قالیچه‌ها و ابعاد فنی و زیباشناختی آن‌ها

کلیهٔ قالی‌های موجود در خزانهٔ بافته‌ها (موزهٔ دفینهٔ سابق)، از نوع قالیچه است و جزو نفیس‌ترین قالیچه‌های این خزانه به‌شمار می‌روند که قدمت آن‌ها از ۶۰ سال تا دو قرن است و در نوع خود بی‌نظیرترین قالی‌های ایرانی است که با رنگ‌های گیاهی و اصیل و رنگ‌بندی‌های بسیار زیبا و هماهنگ پدید آمده و از تنوع طرح و رنگ و نقشه برخوردار است. قالیچه‌های موجود در این بخش، بافت مناطق و کانون‌های مهم کشور و شامل: کاشان، فراهان و ساروق، کرمان و راور، اصفهان، بیدآباد (محله‌ای از صفهان)، نجف‌آباد، تبریز، هریس، شیراز (قشقایی-کشکولی)، ایلات عرب فارس، ایل قنقری فارس، بختیاری، ملایر، سنندج، بیجار، یزد و تهران است؛ به‌طورکلی مجموعهٔ قالیچه‌های موجود در این خزانه، ۵۱ تخته است که مربوط به دورهٔ قاجار یا اوایل پهلوی است (برمبنای تاریخ‌های تقریبی ذکرشده توسط موزه)، در این خزانه نگه‌داری می‌شود. طرح‌ها و نقشه‌های قالیچه‌ها شامل انواع طرح‌های محرابی، لچک و ترنج، بته‌جقه، ماهی، شکارگاه، افشان، قاب لوزی و نقش ناظم است. در جدول ۳، تمام طرح‌ها به‌صورت کامل ذکر شده است.

ذکر این نکته ضروری است که طرح محراب گلدانی و لچک و ترنج، جزو بیشترین طرح‌ها به‌شمار می‌رود. از مجموعهٔ این قالیچه‌ها، تعداد ۸ تخته متعلق به منطقهٔ فراهان (ساروق) در استان مرکزی است. در تصویر ۲، نمونه‌هایی از قالی‌های خزانهٔ بافته‌ها دیده می‌شود.

جدول ۳: انواع طرح‌ها و نقشه‌های موجود در بخش بافته‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 3: All Kind of Design And Maps Available In The Weave (Authors, 2022).

طرح و نقشه	تعداد	طرح و نقشه	تعداد	طرح و نقشه	تعداد
محرابی ستون‌دار گلدانی (قندیل‌دار)	۱	بنداسلیمی با گل‌های شاه‌عباسی	۱	تصویری با نقشهٔ جغرافیایی	۲
محرابی ستون‌دار کف‌ساده (قندیل‌دار)	۱	بند اسلیمی	۱	قندیل‌دار تکراری (واگیره‌ای)	۱
محرابی گلدانی قندیل‌دار	۱	لچک و ترنج	۸	نقش ناظم کشکولی قشقایی	۱
محرابی کتیبه‌دار	۱	لچک و ترنج کف‌ساده	۲	گلدانی	۱
محرابی درختی	۳	ماهی لچک و ترنج	۲	افشان ترنج‌دار	۳
محرابی گلدانی	۸	شکارگاه	۱	افشان	۲
بُته ترنج‌دار	۱	سبزی‌کار راور کرمان	۱	تصویری	۱
بته تکراری	۴	قاب لوزی	۱	درختی	۱
جنگلی	۱	گلدانی لچک‌دار	۱		

تصویر ۲: نمونه‌هایی از قالیچه‌های خزانه بافته‌های موزهٔ بنیاد (آرشیو عکس پژوهشگران).
Fig. 2: Examples of rugs from the foundation museum's woven treasury carpets (Photo archive of researchers).

کانون بافندگی ساروق و شُهرت جهانی

ساروق که به‌عنوان یکی از روستاهای نام‌آور در بافت قالی‌های نفیس قرن ۱۹ و ۲۰ م. در جهان دارای شهرت است، در استان مرکزی و شمال شهرستان اراک واقع شده است. ساروق «شهر امروز و روستای دیروز، یکی از روستاهای بخش فراهان بود که در اواخر دههٔ ۸۰هـ.ش. با تبدیل شدن فراهان به شهرستان، این روستا نیز تبدیل به شهر تبدیل شد. در گذشته به‌واسطهٔ هنر قالی‌بافی و آفرینش قالی‌های با کیفیت، شهرت جهانی یافت که حاصل آن ثبت در سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو[۲]) و پذیرش در منظومهٔ برند جهانی قالی ایرانی است» (افروغ، ۱۳۹۸: ۲۴). سیسیل

ادواردز، محقق و تولیدکنندهٔ قالی و صاحب کتاب قالی ایران (۱۹۴۸) دربارهٔ قالی ساروق چنین اظهارنظر می‌کند: «در اوایل قرن حاضر [قرن ۲۰] معمول شد که نام ساروق را به‌عنوان یک نام تجارتی بر انواع قالی‌ها و قالیچه‌هایی که در مغرب فراهان تهیه می‌گردید، اطلاق نمایند» (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۵۹)؛ وی ویژگی‌های آن‌را چنین برمی‌شمارد: «در پایان قرن اخیر [قرن ۱۹] قالی‌های نفیس ساروق مشهور بود. در آن زمان فقط قالیچه در این ناحیه تهیه می‌شد. در آن زمان قالیچه‌هایی که تهیه می‌شد از لحاظ خشکی و سختی مثل تخته بود. آن‌ها را خیلی فشرده می‌بافتند، پُرزها را خیلی کوتاه می‌بریدند و خیلی خوب پرداخت می‌کردند. طرح فرش‌ها اغلب لچک ترنجی بود که بر زمینهٔ نخودی یا آبی سیر جلوه‌گر می‌شد» (همان)؛ به‌واقع ساروق «از برجسته‌ترین کانون‌های بافندگی جغرافیای فراهان و اراک» (افروغ، ۱۳۹۹: ۲) و از زُبده‌ترین برندهای قالی ایران در قرن ۱۹ م. است که پیش از استقرار شرکت‌های خارجی هم‌چون زیگلر، توسط تجار تبریزی به جوامع فرنگی معرفی شد (افروغ، ۱۴۰۱: ۷).

قالی ساروق با مختصات خاص خود، هم‌چون: استفاده از رنگ‌های گیاهی و استفاده از پشم‌های مرغوب، بافت مطلوب و طراحی و نقش‌اندازی متنوع و در عین‌حال خاص بر زمینه، به یکی از جاذبه‌دارترین و کیفی‌ترین قالی‌های دورهٔ قاجار و پس از آن در منظومهٔ بافته‌ها و جهان هنر بومی تبدیل شد، آن‌هم در شرایط و در زمانی‌که بسیاری از کشورهای تولیدکنندهٔ امروزی قالی، آشنایی چندانی با این هنر-صنعت نداشتند. «اشنبرنر» معتقد است: «بهترین و زیباترین ساروق‌ها از آنِ اراک‌اند. این عقیدهٔ صاحب‌نظران قالی احتمالاً براساس حصول بازارهای صادراتی است. قالی‌های خوب و باکیفیتی به تمام دنیا به‌خصوص آمریکا و اروپا صادر شدند و ساروق به‌عنوان خاستگاه قالی در طول قرن نوزدهم گسترش یافت» (اشنبرنر، ۱۳۷۴: ۸۳). قالی ساروق از ربع آخر قرن ۱۹م. با کیفیت منحصربه‌فرد خویش توانست نگاه جهانی را به خود جلب کند و محیط زندگی فرنگیان را رنگین از طرح، نقش و رنگ خود کند.

قالی‌های ساروق و «به‌خصوص قالی‌های قدیمی آن به‌دلیل نقش ملیح و ظریف‌شان، رنگ‌های ملایم و زنده‌شان و بافت بسیار دقیق و محکم‌شان، به‌حق موردتوجه فراوان قالی‌شناسان و خِبرگان در امر قالی هستند. این قالی‌ها دارای ویژگی‌های اصیل بسیار معین و آشکاری هستند و این امر نه‌تنها از دیدگاه عناصر تزئینی آن صادق است، بلکه از دیدگاه سبک آن نیز که از طریق پاره‌ای صلابت در بازسازی بعضی از نقش‌های گل‌دار مشخص می‌شود، صدق می‌نماید (هانگلدین، ۱۳۷۵: ۸۳). چه این‌که «استحکام ساختار، زیبایی طرح و دلنشین بودن رنگ‌ها که از میان سایه‌های آرام و ملایم انتخاب می‌شد، موجب شده بود که قالی ساروق در طی قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰م. بیش از هر قالی دیگری به غرب و به‌ویژه به آمریکا صادر شود» (همان)؛ به‌طورکلی، قالی‌های بافت ساروق دارای ویژگی‌ها و شاخص‌هایی نظیر: ابعاد متوسط و بزرگ-پارچه و ساختار نقش‌پردازی شاخه‌شکسته (نیمه منحنی)، رج‌شمار بین ۳۰ تا ۵۰، به‌طور غالب رنگ زمینهٔ قرمز دوغی و به‌طور محدود کِرم و حاشیهٔ سرمه‌ای یا آبی لاجوردی، طرح‌ها اغلب لچک و ترنج در تنوع بالا و به بعضاً محرابی، بود. متأسفانه درحال‌حاضر شهر ساروق، تُهی از هنر بافندگی و بافت قالی‌های جهانی است. ویژگی‌های کلی قالی‌های ساروق عبارت است از: گره فارسی، پُرز و تار شامل پشم و پنبه، دارهای عمودی ثابت و رج‌شمار بین ۳۵ الی ۴۰. سیسیل ادواردز، در توصیف قالی ساروق چنین می‌نویسد: «در پایان قرن اخیر قالی‌های نفیس ساروق مشهور بود. در آن زمان فقط قالیچه در این ناحیه تهیّه می‌شد. در سال ۱۹۱۲م. که از این محل بازدید کردم هنوز فرآوردهٔ آن‌ها منحصر به قالیچه بود؛ درحال‌حاضر نیز چنین است. در آن زمان قالیچه‌هایی که تهیه می‌شد ازلحاظ خشکی و سختی مثل تخته بود. آن‌ها را خیلی فشرده می‌بافتند، پُرزها را خیلی کوتاه می‌بریدند و خیلی خوب پرداخت می‌کردند. طرح آن نیز طرح لچک ترنجی بود» (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۵۹)، (تصویر ۴).

نمونه‌هایی از قالی‌های اصیل و قدیمی ساروق است که در مجموعه‌های معتبر جهانی نگه‌داری می‌شوند. قالی‌های موزه‌ای ساروق، اغلب دارای طرح‌های متنوع لچ و ترنج هستند و نقش لچک و ترنج‌های بزرگ و تودرتو، طرح‌های خاص و استثناء نیز وجود دارند.

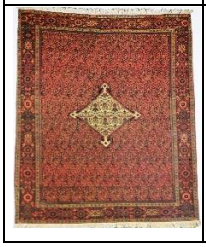

تصویر ۴: انواع قالی‌های قدیمی و اصیل ساروق (URL: 3, 4, 5, 6, 7).
Fig. 4: All Kind of Old and Original Carpet (URL: 3, 4, 5, 6, 7).

معرفی و تحلیل قالیچه‌های ساروق در خزانهٔ بافته‌های بخش اسلامی موزهٔ بنیاد

تعداد ۸ تخته از قالیچه‌های قدیمی و اصیل ساروق (جدول ۲) به‌همراه منابع رنگ‌های آن (جدول ۳) و مختصات فنی و ساختاری آن‌ها (جدول ۴) که در خزانهٔ بافته‌های بنیاد نگه‌داری می‌شوند، در این پژوهش مورد مطالعه، بررسی و تحلیل فنی و زیباشناختی قرارمی‌گیرند. بازهٔ بافت این قالی‌ها، برمبنای تاریخ درج‌شده در منبع مرتبط با این قالی‌ها (کاتالوگ تصویری گزیدهٔ قالیچه‌های نفیس موزهٔ دفینه، ۱۳۷۳) که در ذیل نیز ذکر شده‌است، اواسط یا اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰م. است.

جدول ۲: قالی‌های مورد مطالعه ساروق فراهان در موزهٔ دفینه (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 2: The Carpet Studied by Saruq Farahan In The Define Museum (Authors, 2022).

۱		۲		۳		۴	
۵		۶		۷		۸	

جدول۳: نوع رنگ‌ها و منبع آن‌ها در قالی‌های ساروق موجود در خزانهٔ بافته‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 3: The Type of Colors And Their Sources in The Saruq Carpet Available In The Treasury of Woven (Authors, 2022).

نام رنگ	منبع	نام رنگ	منبع
لاکی	نوعی حشره به‌نام قرمزدانه	مِسی (پوست‌پیازی)	پوست پیاز همراه با دندانهٔ کروم و سماق و نمک
سرمه‌ای	ترکیبی از آبی (نیل) با کمی سیاه	آبی فیروزه‌ای	ترکیبی از رنگ‌های سفید، سبز و آبی
کِرم	ترکیبی از سفید، زرد و شُتری		

جدول ۴: مختصات فنی و ساختاری قالی‌های ساروق فراهان در خزانهٔ بافته‌ها (کتاب قالیچه‌های موزهٔ دفینه، ش. ۱۳۷۳).
Tab. 4:Technical And Structural Coordinates of Saruq Farahan Carpets In The weaving Treasury (The Book of Burial Museum, 1994).

ردیف	نوع طرح	رنگ زمینه و حاشیه	اندازه‌ها (سانتی‌متر)	رج‌شمار و نوع گره	قدمت بافت (سال)	نوع خامه و رنگ
۱	لچک و ترنج طُرّه‌دار	لاکی، سرمه‌ای	۱۹۲×۱۲۴	۴۰، نامتقارن	حدود ۲۲۰	پشم، گیاهی
۲	محرابی درختی	کِرم، لاکی	۱۸۸×۱۱۳	۶۰، نامتقارن	حدود ۱۷۰	پشم، گیاهی
۳	لچک‌دار گلدانی	مسی، سرمه‌ای	۱۱۷×۱۹۲	۶۰، نامتقارن	حدود ۱۷۰	پشم، گیاهی
۴	محرابی گلدانی حیوان‌دار	آبی‌فیروزه‌ای، لاکی	۱۲۸×۱۹۸	۵۰، نامتقارن	حدود ۱۴۰	پشم، گیاهی
۵	لچک و ترنج درختی	لاکی، لاکی	۱۹۵×۱۲۲	۶۰، نامتقارن	حدود ۱۳۲	پشم، گیاهی
۶	لچک و ترنج افشان	کرم، سرمه‌ای	۱۲۶×۱۹۰	۵۰، نامتقارن	حدود ۱۲۲	پشم، گیاهی
۷	محرابی گلدانی	کرم، سرمه‌ای	۱۹۶×۱۲۸	۵۰، نامتقارن	حدود ۱۱۲	پشم، گیاهی
۸	بته‌جقه ترنج‌دار	سرمه‌ای، سرمه‌ای	۱۳۰×۲۰۳	۵۰، نامتقارن	حدود ۱۰۸	پشم، گیاهی

لچک و ترنج طُرّه‌دار

طرح این قالیچه لچک و ترنج (تصویر ۵) با ساختار نقشه‌ای یک-چهارم است که در آن لچک‌ها بلند و کشیده و هم‌راستا و هم‌پوشان حاشیه‌ها است. در ارتباط با فضای لچک در قالی‌های ساروق-فراهان، وجود لچک‌های بلند و کشیده و متصل از طرف طول قالی است. در قالی‌های این منطقه، لچک‌ها از فرم و اشکال متنوعی برخوردار است؛ لچک‌هایی که گاه بلند و کشیده و پیوسته

است و گاه کوتاه و مجزا. باتوجه به گستردگی و تنوع ساختارهای گونه‌گون لچک در قالی‌های ساروق و فراهان، ساختار این عنصر در پنج طبقه قابل تعریف است: الف) لچک‌های مستقل؛ در قالی‌های دارای چنین لچک‌هایی، عنصر و فضای لچک به‌صورت مستقل شکل گرفته است. ب) فضای لچک‌نما؛ در برخی از قالی‌ها، ساختار و فضای لچک را یک عنصر تزئینی هم‌چون دسته‌ای از یک گل و بوته اشغال کرده است. پ) لچک‌های جفت‌گونه (دو لچک یا لچک‌های تودرتو)؛ برخی از قالی‌ها، دارای دو لچک است؛ درواقع، یک لچک کوچک و داخلی درون یک لچک بزرگ و بیرونی جای گرفته است. ت) لچک‌های به‌هم‌پیوسته در عرض یا طول قالی؛ این‌نوع لچک‌ها ازطرف عرض (اتصال لچک‌ها از عرض باعث شکل‌گیری فضای محرابی -سردر محراب- شکل می‌شود) یا طول قالی کشیده و به‌هم اتصال یافته‌اند. ث) لچک‌های بلند و کشیده. این نوع لچک‌ها دارای عرض یا پهنای کم، ولی طول یا ارتفاع نسبتاً بلندی دارند (افروغ، ۱۴۰۱: ۱۶).

ترنج مرکزی شکلی لوزی‌گون داشته و دارای سرترنج‌هایی بیضی‌گون است. رنگ زمینهٔ ترنج و سرترنج‌ها کرم رنگ بوده و با رنگ روناسی و لاکی زمینهٔ تضاد و هم‌نشینی مناسبی پیدا کرده‌است. فضای زمینه و ترنج و سرترنج‌ها پوشیده از گل و برگ-های ریز و افشان شده است که با رنگ سبز فیروزه‌ای، کرم و سرخ روناسی، رنگ‌پردازی شده. رنگ‌بندی فضای حاشیه و لچک‌ها هم‌سان و به رنگ سرمه‌ای است. نقش‌مایه‌های درشت‌گون حاشیه شامل گل‌های شاه‌عباسی و برگ چناری و گل-های گِرد پنج پَر، با ضرباهنگ منظم و ریتمی متعارف، در کنار هم، هم‌نشین شده و با بندهایی به یک‌دیگر متصل شده‌اند. هم‌چنین فضای زمینهٔ لچک‌های بلند، با نقش‌مایه‌هایی از ریزگل‌ها و برگ‌های شکسته و منحنی، نقش‌پردازی شده‌است. این قالیچه در بین سایر نمونه‌های این موزه از قدمت بیش‌تری برخوردار است و مهم‌تر این‌که قطعاً از روی دستور (الگو، واگیره) بافته شده‌است از این‌رو که عدم تقارن در نقاط مختلف قالی نظیر سرترنج‌ها (تصویر ۵) قابل‌توجه و برجسته است. هم‌چنین نوع و سبک نقش‌پردازی، چینش گل‌ها و هم‌چنین استفاده از رنگ‌های محدود و تغییر رنگ زمینه از قرمز روناسی به مسی، نشانی از قدمت بالای آن دارد.

تصویر ۵: قالی لچک و ترنج طره‌دار به‌همراه سرترنج‌های نامتقارن و تفاوت گل‌ها و غنچه‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 5: Lachak and Toranj Carpet whit Asymmetric Bergamot Heads And Different Flowers And Buds (Authors, 2022).

محرابی درختی

دومین نمونه از این مجموعه، قالیچه‌ای است نسبتاً کوچک با طرح محرابی درختی همراه با دو گلدان در طرفین و در زمینهٔ کِرِم‌رنگ به باعث برجستگی آن شده و در نوع خود منحصربه‌فرد است. این طرح از نقشه‌های رایج منطقهٔ فراهان و ساروق است که نمونه‌های آن در تصویر ۷ دیده می‌شود. قالیچه دارای سه حاشیه، دو حاشیهٔ داخلی و خارجی با رنگ زمینهٔ سُرمه‌ای و حاشیهٔ پهن میانی با رنگ قرمز روناسی است. فضای حاشیه‌ها با گل‌های ریز و درشت نیلوفر پنج‌پَر و دوازده‌پر به رنگ آبی و کرم و نیز فضای لچک‌ها، با پیچک‌ها و گل و بوته‌های چندپَر شبیه به گل‌های آفتاب‌گردان در میانهٔ رنگ قرمز روناسی، مزیّن شده است. مهم‌ترین وجه زیباشناختی قالیچه، در فضای زمینه رخ نموده و آن شکل‌گیری مفهوم دیرینه و نمادین درخت زندگی یا درخت مقدس است. مفهومی که از تمدن‌های پیشاتاریخی، باستانی تا دوران اسلامی تداوم یافته است؛ اگرچه در این طرح، درخت زندگی به‌همراه دو فرد اسب‌سوار (موجودات محافظ درخت و میوهٔ زندگی) در قالب گلدانی پر شاخ و برگ به‌همراه گل‌های چندپَر نشان داده شده؛ لیک عنصر گل و گلدان، مجاز و اشاره‌ای به درخت زندگی است. به‌لحاظ نمادین، گلدان خود نمادی از رَحم، زایش، خلقت و سرسبزی است، مفاهیمی که بر جنبهٔ نمادین درخت نیز دلالت دارد. هم‌چنین طراح به‌واسطهٔ این مفاهیم و کُدهای عمیق و درونی برساخته از گلدان و تأکید بر این مفاهیم، دو گلدان دیگر با ابعادی کوچک‌تر را در طرفین گلدان بزرگ‌تر، طراحی نموده است. ذکر این نکته ضروری است که در نقاطی از بخش پایینی قالیچه، آسیب‌دیدگی‌های کوچک و ساییدگی‌های ملموسی دیده می‌شود. در تصویر ۶، قالی مذکور به‌همراه جزئیات برجستهٔ قالی نشان داده شده‌است.

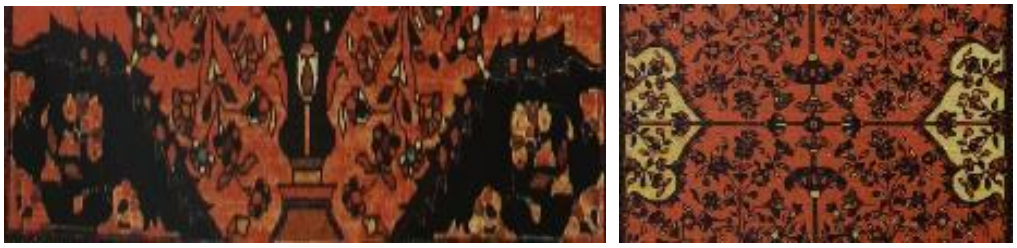
تصویر ۶: قالی محرابی درختی به‌همراه گلدان‌ها تمثیلی از درخت زندگی به‌همراه دو اسب‌سوار در طرفین درخت (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 6: A tree Altar Carpet whit Vases, An Allegory of Life with Two Horse Riders on The Sides of The Tree (Authors, 2022).

تصویر ۷: قالی محرابی درختی به‌همراه گلدان‌ها در طرفین (URL: 14).
Fig. 7: A Tree Altar Carpet with Flower Pots on The Sides (URL: 14).

لچک‌دار گلدانی

طرح و نقشهٔ سوم که از نمونه نقشه‌های نادر و کم‌یاب در نظام بافندگی ساروق و فراهان است (تصویر ۷)؛ طرحی یک-چهارم و افشان به‌همراه چهار لچک غیرمعمول با دو دسته گل و رنگ زمینهٔ سیاه و کف ساده (تصویر ۸). قالیچه هم‌چون دیگر طرح‌های قالی ایران دارای دو حاشیهٔ باریک درونی و بیرونی و یک حاشیهٔ پهن میانی که در رنگ زمینه هم‌نوا با رنگ لچک‌ها است. پُرکاری و نقش‌پردازی بسیار متراکم و شلوغ از تفاوت‌های مهم حاشیهٔ این قالیچه با دیگر نمونه‌ها و تولیدات ساروق است. از منظر دیداری، نیروهای بصری و گردش چشم در نخستین نگاه به زمینه، به‌صورت یکسان و متعادل در حرکت خواهد بود. اساساً طرح افشان در قالی و قالیچه‌ها، نمودگار ترکیب‌بندی پخش و انتشار است که به‌خوبی از سوی طراح و در زمینه به اجرا درآمده‌است؛ هم‌چون نمونهٔ پیشین، در اینجا نیز نقش‌مایهٔ یک گلدان فواره‌گون، از میانه و دو طرف زمینه توسط دو شاخهٔ مملو از گل و بوته‌های انبوه تجریدی و شکسته نقش‌پردازی شده که در مرکز قالیچه و در یک نقطه به یک‌دیگر متصل می‌شوند؛ هم‌چنین این نقطه از طرفین و توسط یک شاخهٔ گل که از میان دو نیم ترنج با زمینهٔ کرم-گون می‌گذرد، محل تلاقی شده است. در رنگ‌بندی، رنگ دوغی روناسی پخته و جلایافته که در گذر عمر پدید آمده، نقطهٔ قوّت و یک کیفیت دیداری ارزشمند برای قالیچه به‌شمار می‌رود. این رنگ، یکی از مهم‌ترین جلوه‌ها و عناصر زیباشناختی در قالی‌های ساروق، فراهان و سلطان‌آباد در طول حیات و رونق قالی‌بافی در این مناطق به‌شمار می‌آمد.

تصویر ۸: جزئیاتی از قالی شامل بخش لچک‌ها و نیم‌ترنج‌های طرفین زمینه (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 8: Details of the Carpet, Including the Parts of the laths and Half-Trangs on the Side of the background (Authors, 2022).

تصویر ۷: قالی لچک‌دار گلدانی به‌همراه جزئیاتی از حاشیه و گلدان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 7: A Rug a Flowerpot whit Details of the Flowerpot Border (Authors, 2022).

قالی با طرح محرابی گلدانی حیوان‌دار

یکی از مهم‌ترین مفاهیم بنیادین و نمادین در فرهنگ و هنر ایران، مفهوم نجومی جدال شیر و گاو است (تصویر ۹) که نمادی از تقابل و گذر از پدیدهٔ سرما، تاریکی و ظلمت و حرکت به‌سوی گرما، نور و روشنایی است. به‌واقع نشان رستاخیز طبیعت و نوید چیرگی اعتدال بهاری بر سرمای زمستان، ورود به سال نو و نوروز است. این مفهوم در بسیاری از هنرها و آثار هنری و به‌طور برجسته در نقش‌برجسته‌های تخت‌جمشید و در زمینهٔ قالی‌های دورهٔ صفوی نشان داده شده است. این جدال و درنهایت مرگ گاو توسط شیر و هم کشتن گاو توسط مِهر، مفهوم دیرین در تمدن‌های کهن و به‌ویژه در آئین میترایی است. «در آئین میترایی، گاو که خود مظهر ماه و زمستان است به‌دست شیر که مظهر خورشید و تابستان است کشته و درنتیجه گیاهان متعدد می‌رویند. به‌موجب منابع پهلوی و اشارات اوستایی وقتی گاو نخستین کشته شد، خونش روی زمین جاری گشت و رستاخیز طبیعت با آن آغاز گردید» (آرمان و ذاکرین، ۱۳۹۳: ۳۷). «وِر مازِرن: معتقد است: بنیاد رازآمیز و حتی تمثیل و زبان کنایه در آئین میترایی ثابت می‌کند که گاو خود میتراست. این خداوندگار میتراست که خود را برای رهایی بشر قربانی می‌کند تا بشریت رستگار شود. پس به ضرس قاطع این گوشت و خون میتراست که توسط مؤمنان و بندگان او صرف می‌شود تا با خداوند خود یگانه شوند» (رضی، ۱۳۸۱: ۵۴۴). در قالی نمونهٔ شمارهٔ ۴، بیننده با این مفهوم دیرین و نمادین مواجه است که ازسوی طراح به نمایش درآمده است.

تصویر ۹: جدال شیر و گاو در هنرهای ایران (قالی و معماری)، (URL: 7 & 8).
Fig. 9: Lion and Cow Battle in Iranian art (Carpets And Architecture), (URL: 7 & 8).

برمبنای تاریخ تقریبی ذکرشده برای این قالی، بافت آن مربوط به دورهٔ قاجار است. متن و زمینهٔ قالی سرشار از عناصر و نقش‌مایه‌های نمادین نظیر جانوران و رنگ‌های مفهومی و نمادین است که به‌طورکلی مفاهیمی از آئین مهری را یادآور می‌شود (تصویر ۱۰). این عناصر شامل: شیر و گاو، اژدها، مرغ (پرنده) نظیر کلاغ، درخت سرو (درخت زندگی)، گلدان، گل نیلوفر و رنگ‌های زرد و سیاه است که در جدول ۴ به‌همراه توضیحات مختصری دیده می‌شود. این مفاهیم همگی در متن محرابی‌گون زمینهٔ قالی و در فضایی روحانی (سبز-آبی‌فیروزه‌ای)، طراحی و نقش‌اندازی شده است. «یکی از نمونه طرح‌های خاص و رایج در حوزهٔ قالی‌بافی مناطق ساروق و فراهان در دورهٔ قاجار طرح و نقش محرابی گلدانی است» (ایرانمنش و وندشعاری، ۱۳۹۹: ۴۱).

در فضای لچک‌ها، دو اژدها درحال شکار دو پرنده دیده می‌شود و در بالاترین بخش گلدان (درخت زندگی) دو پرنده شبیه به کلاغ و کمی پایین‌تر دو پرندهٔ سرخ‌رنگ در طرفین گلدان دیده می‌شوند که در زیرپای آن‌ها گل‌های نیلوفری رو به‌سوی بیرون است. در فضای کناری زمینه و گلدان، دو درخت سرو، تصویر شده که خود نمادی از درخت حیات به‌شمار می‌روند؛ هم‌چنین در طرفین گلدان دو پرنده که به احتمال قوی، کلاغ هستند، بر روی اشکال جام‌گون نقش‌پردازی شده‌اند؛ و در زیر گلدان و فضای آغازین قالی، مفهوم اصلی و نمادین «گرفت و گیر» یا کهن‌الگوی

جدال شیر و گاو که تمثیلی نجومی و اشاره‌ای به گردش و تغییر فصول است، نقش‌پردازی شده است.

تصویر ۱۰: قالی محرابی با نقش جانوری به‌همراه جزئیات (URL: 8 & 9).
Fig. 10: Mehrabi Rug with Animal Pattern and Details (URL: 8 & 9).

جدول ۴: عناصر نمادین (نقش و رنگ) در قالی نمونهٔ ۴ (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 4: Symbolic Elements (Pattern and Color) in Sampel Carpet 4 (Authors, 2022).

شیر و گاو		شیر، نماد آتش، اختیارات، پارسایی، پرتو خورشید، تابستان، دزدی، دلاوری، روح زندگی، قدرت نفس، گرمای خورشید، مراقبت و مواظبت، نیروی ابرانسانی است (جابز، ۱۳۷۰: ۷۵). در هنر و تمدن ایرانیان و آیین مهری، گاو نماد زمستان، ماه (نشانی از حیات و آغاز زندگی)، رویش، زندگی، طبیعت و باروری به‌شمار می‌رود. این حیوان نشانه‌ای از نگهبان و محافظ دروازه‌ها و شهرها و هم‌چنین نمادی از قربانی و مرگ است.
اژدها		اژدها یکی از نمادهای اهریمنی و نماد خشکسالی و نابودی و نعمت است. او ابرهای باران‌آور را در حبس خویش دارد و با کشتن او این ابرها آزاد می‌شوند و فراوانی نمودار می‌گردد. «اژدها، مانعی است که غلبه بر آن، مقدمهٔ ورود به مرحلهٔ معنوی بالاتر برای سالك یا قهرمان است» (قائمی، ۱۳۸۹: ۷).
مرغ (پرنده)		پرنده، نمادی آسمانی است و نماد ابر و باران بوده است (پرهام، ۱۳۷۵: ۱۵). در بسیاری از فرهنگ‌ها نماد روح و نقشی واسط میان زمین و آسمان دارد. اعتقادات باستانی زیادی وجود دارد که بعد از مرگ، روح به شکل یک پرنده جسم را ترک می‌کند، بنابراین، پرنده سمبل روح است (میت‌فورد، ۱۳۸۸: ٦٨).
کلاغ		مرغان همه زیرک‌اند و کلاغ از همه زیرک‌تر است (بهار، ۱۳۸۰: ۱۵۲). کلاغ، اولین مرحله از مراتب مهرپرستی است. پیام‌آور از جهان بالا است. در هنگام مراسم نقاب کلاغ بر چهره می‌زده یا تقلید کلاغ می‌کرده‌است. علامت مخصوص او چوبی است که دو مار به دور آن حلقه زده‌اند و عنصر هوا عنصر مخصوص کلاغ است.
درخت سرو (درخت زندگی)		درخت سرو که نمودی از درخت زندگی است، درخت همیشه سبز و نماد جاودانگی است (میت‌فورد، ۱۳۸۸: ٤٨). احتمالاً سرو، نماد میترا (ایزد مهر) بوده که در نقش برجسته‌های تخت‌جمشید دیده می‌شود و مصداق آن در کیش مهری، تولد میترا از درخت سرو است.
گلدان		گلدان نمادی از خلقت و تولید مثال و تمثیلی از رَحِم است. گلدان خود نمادی از درخت زندگی و جاودانگی نیز به‌شمار می‌رود.
گل نیلوفر		گلبرگ‌های نیلوفر نماد پدیدار شدن خورشید از اقیانوس هستی است (خورشید و دریا دو مسئله حیاتی در رشد و نمو هستند). هم‌چنین، نماد خورشید و چرخه تولد و نوزایی است و این به‌دلیل باز شدن گلبرگ‌های آن در هنگام سپیده صبح و بسته شدن آن هنگام غروب آفتاب است (میت‌فورد، ۱۳۸۸: ٥٦).
رنگ زرد و سیاه		رنگ زرد شیر به‌همراه کالبد این جانور، نماد گرما و تابستان و نویدبخش نور و روشنایی و رنگ سیاه گاو به‌همراه کالبد این جانور، نماد زمستان، تاریک و ظلمت است. به‌طورکلی جدال این دو حیوان (گرفت و گیر) مفهومی نجومی و کنایه از گردش فصول است.

لچک و ترنج درختی

ترکیب‌بندی یک-چهارم نقشهٔ این نمونه و نظم و تقارن آن و نیز هماهنگی و هم‌سانی رنگ سفید زمینهٔ لچک‌ها و بخش درونی ترنج و دورگیری‌های بیرونی آن و هم‌چنین هماهنگی رنگ سیاه در زمینهٔ حاشیه و بخش بیرونی ترنج مرکزی و سرترنج‌ها، نشان از دقت فراوان در طراحی نقشه و شناخت اصول طراحی سنتی است. زمینه از نقش‌مایه‌های انتزاعی و تجریدی خاصی نظیر درختان و مشخصاً درخت سرو و انواع گل و بوته‌های متناسب و بدون تراکم و خلق فضای نسبتاً خلوت، نقش‌پردازی شده است. در مرکز قالی، ترنج‌هایی تودرتو دیده می‌شود که یکی از مشخصه‌ها و ویژگی‌های شاخص قالی فراهان و ساروق است. سه ترنج در درون هم با سطوح رنگی سیاه، سفید و قرمز طراحی شده، به‌نظر می‌رسد جهت پرهیز از طراحی نقش‌مایه‌های اضافی در زمینه، کالبد ترنج مرکزی کمی کشیده و از حالت معمول و متعارف خارج شده است. فضای حاشیه برعکس زمینهٔ قالی، فضایی متراکم و مملو از فشردگی ریزنقش‌ها همراه با تکرار گل‌های گِرد و خاص نظام بافندگی ساروق و فراهان قدیم است. در تصویر ۱۱، قالی به‌همراه جزئیات و بخش‌هایی از این قالی نشان داده شده است.

تصویر ۱۱: قالی لچک و ترنج‌دار درختی به‌همراه جزئیاتی از فضای لچک، زمینه و ترنج قالی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 11: Lachak and Toranj Tree Rug Firnge With Details of the Space Lachak, background, and Toranj of the Carpet (Authors, 2022).

لچک و ترنج افشان

قالیچه‌هایی با زمینهٔ روشن (کرم-سفید) در کانون‌های بافندگی اراک و فراهان و خاصه ساروق، از نمونه‌های نادر و محدودی هستند که در اواخر دوران قاجار و پهلوی اول رواج یافتند. رنگ سفید متمایل به کرم در زمینه، مهم‌ترین عنصر دیداری و جلوه‌گر در متن این قالی است. امروزه نمونه‌هایی از آن‌ها که مربوط به اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ م. است، در برخی مجموعه‌های معتبر جهانی نگه‌داری می‌شود (تصویر ۱۲). در نمونهٔ موردمطالعه (تصویر ۱۳)، با نقشه‌ای واگیره‌ای با ترکیب‌بندی یک-چهارم و البته نه‌چندان متقارن و منظم مواجه‌ایم؛ از این‌رو که تقارن کامل و ریاضی‌گون در تمام طرح قالی و نقش‌مایه‌های آن دیده نمی‌شود. به‌عنوان نمونه در تصویر ۱۳، این عدم تقارن و ناموزونی در سر ترنج‌ها، گل درون لچک‌ها و نیم‌قاب‌های کنارهٔ زمینه، نشان داده است. ترنج مرکزی لوزی‌شکل و با انواع گل و بوته‌ها نقش‌پردازی شده است. ضمن این‌که رنگ زمینهٔ آن‌که سرمه‌ای است با رنگ زمینهٔ لچک‌ها و حاشیهٔ هماهنگ و متباین است. سرمه‌ای و آبی تیره، از رنگ‌های شاخص و به‌واقع یکی از مهم‌ترین زمینهٔ سفیدرنگ قالی مملو از گل و بوته‌های شاخه‌شکسته‌ای است که از اصول ثابت و نخستین طراحی و نقش‌پردازی قالی فراهان و ساروق است. فرم لچک‌ها مربع‌گون و چند فضایی است. حاشیهٔ قالی هم‌چون دیگر نمونه‌ها، با گل‌های گرد و هشت‌پَر بزرگ، از نقش‌پردازی متراکم و شلوغ برخوردار است.

تصویر۱۲: نمونه‌هایی از قالی‌های فراهان و ساروق با زمینه روشن، مجموعه کلرمونت (URL: 10).
Fig. 12: Samples of Farahan and Saruq Carpets with Light Background, Claremont Collection (URL: 10).

تصویر ۱۳: قالی لچک و ترنج افشان به‌همراه جزئیاتی از عدم تقارن و تساوی نقش‌مایه‌های آن (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 13: Lachak and Toranj Afshan carpet along with Details of Asymmetry and Equality of the Role of its Patterns (Authors, 2022).

محرابی گلدانی

طرح محرابی گلدانی، یکی از مهم‌ترین طرح‌های قالیچه‌های فراهان و ساروق است که عمدتاً در ابعاد ذرع و نیم، دو ذرع و یا پرده‌ای بافته می‌شد. این طرح از قدیم‌ترین و رایج‌ترین نقشه‌های قالی این مناطق است که در آن، سرتاسر زمینه را گلدانی بزرگ فراگرفته است که درواقع نمودی از درخت زندگی و درخت مقدس است که نمادی از زایش و باروری، نعمت و فراوانی است. نمونه‌هایی از قالی‌های محرابی گلدانی در تصویر ۱۴ نشان داده شده‌است. نمونهٔ موردمطالعه در این پژوهش (تصویر ۱۵)، دارای زمینهٔ کرم و حاشیهٔ سرمه‌ای است. رنگ زمینه با گذشت زمان به سبز پسته‌ای متمایل شده است. فضای زمینه هم‌چون غالب دیگر طرح‌های محرابی گلدانی، با انواع نقوش گل و بوته‌های شاخه‌شکسته، آراسته شده است. نقش غالب درخت زندگی است که از گلدان سر برآورده که در طرح‌های گلدانی، تداعی‌گر زُهدان و رَحِم زمین است که بذری حیات‌بخش را در خود جای داده است. این گلدان، تنومند از منظر شاخ و برگ و گل و بوته، بسیار پُربار است. در کنار گلدان بزرگ و مرکزی، دو گلدان به‌همراه گل‌های کوچک‌تر در طرفین، نقش‌پردازی شده است؛ هم‌چنین دو گل شاه‌عباسی بزرگ و درشت با شکل اولیه و دور از شکل فعلی گل‌شاه‌عباسی در بین گل و بوته‌های درخت و بر روی ساقهٔ آن مزیّن شده. فضای حاشیهٔ میانی و بزرگ برعکس زمینهٔ نسبتاً خلوت و با تناوب و تکرار گل‌ها و بندهای پیچان، نقش‌پردازی شده است. علاوه‌بر این حاشیه، دو حاشیهٔ درونی و بیرونی نیز با نقش‌مایهٔ شکوفهٔ سیب، بر زیبایی ساختار کلی قالیچه افزوده است. فضای لچک‌ها نیز با رنگ قهوه‌ای تیره و نقوش گل و بوته و یک گل نعلبکی‌شکل

که از نقوش نـادر در طراحـی قالیچه‌هـای محرابـی سـاروق و فراهـان اسـت، تصویرپـردازی شـده اسـت (تصویـر ۱۵). از دیگـر زیبایی‌هـای رنگ‌پـردازی درخـت و به‌طورخـاص ساقهٔ آن، رنـگ خاکستری یـا بـور (پشـم خودرنـگ) اسـت.

تصویر ۱۴: قالیچه‌های طرح محرابی ساروق و فراهان (URL: 7).
Fig. 14: A Carpet with a Mehrabi Design by Saruq and Farahan (URL: 7).

تصویر ۱۵: قالی محرابی گلدانی به‌همراه جزئیات آن (نقش‌مایه نعلبکی در فضای لچک‌ها و حاشیه (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 15: Potted Altar Carpet with its Details (The Rol of saucer Materials in the Space of Laches and Margins (Authors, 2022).

بُته ترنج‌دار

آخریـن نمونـه از قالی‌هـای سـاروق-فراهان در خزانـهٔ بافته‌هـای موزهٔ بنیـاد، قالـی طرح بته‌جقـه همـراه بـا ترنـج اسـت کـه در نـوع خـود، یکـی از متفاوت‌تریـن طرح‌هـا و نقشـه‌های قالـی ایـران و فراهـان اسـت؛ از ایـن‌رو کـه به‌نـدرت نقش‌مایهٔ بته‌جقـه به‌عنـوان نقـش و سـاختار اصلـی، بـه‌کار رفتـه اسـت. در قالـی ایرانـی، همـواره ایـن نقش‌مایهٔ تزئینـی، همـواره نقشـی مکمـل، تزئینـی و جنبـهٔ پُرکنندگـی داشـته اسـت؛ امـا در ایـن قالـی نقـش غالـب و اصلـی را ایفـا نمـوده اسـت. در قالی‌هـای معاصـر اراک، سـاروق و فراهـان (به‌طورخـاص ۳۰ سـال اخیـر)، طـرح بتـه و به‌طـور ویـژه نقشـهٔ تک‌بتـه و چهاربتـه، یکـی از طرح‌هـای رایـج

و اصیل در نظام بافندگی این مناطق بوده است. در تصویر ۱۶، نمونه‌هایی از طرح تک‌بته دیده می‌شود. علاوه‌بر تک‌بته، طرح چهاربته کف ساده نیز از نقشه‌های رایج این کانون‌ها به‌شمار می‌رود. نقش‌مایهٔ بُته، تجرید یافته درخت سرو است که در هنر و تمدن‌های دوران پیشااسلامی خاصه در معماری هخامنشی به‌صورت نقش‌برجسته بر پلکان شرقی به‌عنوان یک نقش نمادین و رمزآمیز کنده‌کاری شده است. درخت سرو به‌واسطهٔ سرسبزی همیشگی در طول چهارفصل، نماد خرمی و سرسبزی، جاودانگی، نامیرایی و معاد است (تصویر ۱۷). در دوران اسلامی این نقش‌مایه علاوه‌بر حفظ جنبهٔ آئینی و اعتقادی، به نگاره‌ای تزئینی باعنوان «بته(جقه، سرکج، مادربچه)» برروی آثار هنری و خاصه منسوجات ترمه‌ای، تبدیل شد (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۶: نمونه‌هایی از طرح‌های بته (تک‌بته) در قالی اراک، فراهان و ساروق (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 16: Examples of Beta-Jake (single- bête) Motifs in Arak, Sarouk, Farahan (Authors, 2022).

تصویر ۱۷: نقش نمادین درخت سرو در تخت جمشید و نگارهٔ بته‌جقه در آثار هنری ایران (URL 11, 12, 13).
Fig. 17: A. The Symbolic Role of the Cypress Tree in Persepolis and Paisley in Iranian Art (URL: 11, 12, 13).

قالی زمینهٔ بته‌جقهٔ ترنج‌دار ساروق-فراهان، نوع اصیل و منحصربه‌فردی است که قدمتی بیش از یک قرن (حدود ۱۲۰سال) دارد و به‌طور یقین مربوط به دورهٔ قاجار است. این قالی در نخستین نگاه، تداعی‌کنندهٔ یک پارچهٔ ترمه است. پارچه‌هایی که اوج شهرت و کاربرد آن‌ها در جامعهٔ قاجاری و برای اعیان و اشراف بود. گویی اراده طراح بر آن بوده تا طرحی به تأسی و الگوپذیری از طرح و نقش و رنگ پارچه‌های ترمه، ترسیم و نقش‌پردازی کند. نقش‌مایهٔ بته‌جقه با فرمی نسبتاً بلند در ردیف‌هایی ۱۰تایی در زمینه‌ای سرمه‌ای رنگ نقش‌پردازی شده است. در مرکز زمینه

ترنجی لوزی‌شکل به‌همراه پیکان‌هایی در انتهای هر ضلع با گل و بوته‌ها و گلدان‌هایی ردیفی در زمینه‌ای کرم‌رنگ، طراحی شده است.

تصویر ۱۸: نقش نمادین درخت سرو در تخت جمشید و نگارهٔ بته جقه در آثار هنری ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 18: The Symbolic Role of The Cypress Tree in Persepolis And Paisley In Iranian Art (Authors, 2022).

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، سعی بر آن بود تا ضمن معرفی مجموعهٔ فرهنگی و موزه‌های بنیاد مستضعفان و جانبازان و خزانهٔ قالی‌های آن، به مطالعه، بررسی و تحلیل دربارهٔ قالیچه‌های منطقهٔ فراهان و ساروق پرداخته شود. منطقهٔ گستردهٔ فراهان با زیرمجموعه‌ای وسیع از نواحی و کانون‌های قالی‌بافی نظیر روستای مشهور ساروق، از دورهٔ قاجار و اواسط قرن ۱۹م. یکی از قدیمی‌ترین مناطق تولید قالی‌های کیفی و صادراتی در ایران بوده است. تعداد هشت تخته از قالیچه‌های نفیس فراهان-ساروق در مجموعهٔ بنیاد نگه‌داری می‌شود. ابعاد و اندازهٔ این قالیچه‌ها در عرض بین ۱۱۳ تا ۱۳۰ و در طول بین ۱۹۰ تا ۲۰۳ سانتی‌متر هستند؛ هم‌چنین رنگ‌های زمینهٔ قالیچه‌ها شامل: لاکی، کرم، مسی، آبی و سرمه‌ای و رنگ‌های زمینهٔ حاشیه‌ها به‌جز یک مورد لاکی (قرمز)، تماماً سرمه‌ای است. گره به‌کار رفته در این نمونه‌ها و دیگر قالی‌های مناطق فراهان و اراک، نامتقارن (فارسی) است. نوع رنگرزی و رنگ‌های مورداستفاده در این نمونه‌ها طبیعی و گیاهی است. از دیگر ویژگی‌های شاخص این نمونه‌ها که در قالی‌های گذشته و حتی امروزی کمتری دیده می‌شود، رج‌شمار بالای آن‌هاست. رج‌شمار در این قالیچه‌ها ۴۰، ۵۰ و ۶۰ رج است که در نوع خود و برای قالی‌بافی آن عصر، کم‌نظیر است؛ هم‌چنین خامه‌های مصرفی در قالیچه‌ها غالباً پشم و به‌صورت محدود از پنبه و ابریشم نیز استفاده شده است. در بخش طرح و نقش نیز نمونه‌های یادشده شامل طرح‌های رایج لچک و ترنج و محرابی درختی و گلدانی در انواع مختلف و نیز طرح بته‌ای، است. در بین نمونه‌های یادشده، قالیچهٔ شمارهٔ ۴، نمونه‌ای منحصربه‌فرد از نمایش مفاهیم رمزی و نمادین است که در متن زمینهٔ آن عناصر و مفاهیم و به‌طورخاص مرتبط با آئین مِهری نظیر نقش‌مایهٔ درخت زندگی (مقدس) و پرندگان، درخت سرو، نقش‌مایهٔ گرفت‌وگیر و کلاغ طراحی و نقش‌پردازی شده است. باوجود این‌که این نمونه‌های قدیمی بخشی از هویت هنری به‌شمار می‌روند، می‌توانند در نظام طراحی قالی ایران، مجدداً مورد الگوبرداری، بازطراحی، بازنمایی و اصلاح و بازبافی گردند.

سپاسگزاری
در پایان نویسندگان بر خود واجب می‌دانند با توجه به حصول مقالهٔ فوق از نتایج بررسی آثار در خزانهٔ بافته‌های بنیاد مستضعفان از تمامی اعضای موزه، به‌ویژه کارشناسان بخش حفظ و نگه‌داری بافته‌ها که در طی مراحل مختلف این پروژه دخیل بودند، تقدیر و تشکر نموده؛ هم‌چنین نویسندگان از داوران ناشناس مجله نیز قدرانی و تشکر می‌نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان
این مقاله در تعامل و مشارکت کامل و برابر هر دو نویسندهٔ مذکور نگارش شده است؛ به‌صورتی‌که بخش جمع‌آوری تصاویر، گرافیک، جداول و ترجمهٔ توسط نویسندهٔ دوم و بخش تجزیه و تحلیل آثار توسط نویسندهٔ اول آمادهٔ انتشار شده است.

تضاد منافع
نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاعی‌دهی، نبود هرگونه تضاد منافع و عدم حمایت مالی از هیچ مرکز دولتی را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت
۱. به‌نقل از تارنمای موزه و مراکز فرهنگی بنیاد. https://cio-museums.org/treasury/texture/

۲. ثبت جهانی در سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO: world intellectual property organization) برپایهٔ معاهدهٔ لیسبون و طی فرآیند کارشناسی مستمر و مطابق با قوانین بین المللی در سازمان جهانی وایپو مستقر در شهر ژنو انجام و به ثبت رسید.

کتابنامه
- آرمان، احسان؛ و ذاکرین، میترا، (۱۳۹۳). «خوانش آئینی-اسطوره‌ای بازنمایی گرفت‌وگیر در تخت‌جمشید و کلیله و دمنه بایسنقری». هنرهای کاربردی، ۳: ۵۳-۴۴. https://doi.org/10.22075/AAJ.2015.419/
- ادواردز، سیسیل، (۱۳۶۸). قالی ایران. ترجمهٔ مهین‌دخت صبا، تهران: دوست‌داران کتاب.
- اشنبرنر، اریک، (۱۳۷۴). قالی‌ها و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران. تهران: فرهنگسرا.
- افروغ، محمد، (۱۳۹۸). «پژوهشی در طرح‌ها و نقشه‌های قالی فراهان با تأکید بر تولیدات فراهان کارپت». پیکره، ۱۸: ۳۵-۱۸. https://doi.org/10.22055/pyk.2020.15542/
- افروغ، محمد، (۱۳۹۹). «پژوهشی در طرح و نقش قالی ساروق، مشک‌آباد و محل». پژوهش در هنر و علوم‌انسانی، ۴: ۱۶-۱. https://ensani.ir/file/download/article/1598848408-10116-27-1.pdf
- افروغ، محمد، (۱۴۰۱). «تحلیل ساختاری و زیباشناختی قالی ساروق مجموعه کلرمونت». پیکره، ۲۸: ۲۳-۱. https://doi.org/10.22055/PYK.2022.17671
- ایرانمنش، فرنوش؛ و وندشعاری، علی، (۱۳۹۹). «مستند بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی‌های محرابی ساروق و فراهان دورهٔ قاجار». رجشمار، ۱: ۴۹-۳۷. https://doi.org/10.22077/RAJSHOMAR.2020.3382.1008
- بهار، مهرداد، (۱۳۸۰). پژوهشی در اساطیر ایران. تهران: توس.
- پرهام، سیروس، (۱۳۷۵). شاهکار های فرش بافی فترس. تهران: نشر سروش.
- جابز، گرترود، (۱۳۷۰): فرهنگ سمبل ها، اساطیر و فلکلور. مترجم: محمدرضا بقاپور، چاپ جهان نما.

- جوادیان، امیرعلی، (۱۳۷۴). قالیچه‌های موزهٔ دفینه. تهران: نشر سازمان چاپ و انتشارات وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی (طبع و نشر).
- رضی، هاشم، (۱۳۸۱). تاریخ رازآمیزی میترایی در شرق و غرب: پژوهشی در تاریخ آئین میترای از آغاز تا عصر حاضر. تهران: بهجت.
- قائمی، فرزاد، (۱۳۸۹). «تفسیر انسان شناختی اسطورهٔ اژدها و بن‌مایهٔ تکرارشونده اژدها کشی در اساطیر». جستارهای ادبی، ۳ (۱۷۱): ۲۶-۱. https://doi.org/10.22067/JLS.V43I4.10182
- میت‌فورد، میراندا، (۱۳۸۸). فرهنگ مصور نمادها و نشانه‌ها در جهان. ترجمهٔ ابوالقاسم دادور و زهرا تاران، تهران: نشهر کلهر.
- هانگلدین، آرمن، (۱۳۷۵). قالی‌های ایرانی: مواد و ابزار، سوابق نقوش، شیوه‌های بافت. تهران: نشر یساولی.

- Arman, E. & Zakerin, M., (2015). "Ritual – Mythological Reading Representations Engaging in Persepolis and Baisonghor's Kelileh and Demneh". *Journal of Applied Arts,* 03 (Vol.5): 44-53. https://doi.org/10.22075/AAJ.2015.419

- Afrough, M., (2020). "Farahan Carpet Designs and Patterns with a Focus on Farahan Carpet Products". *Paykareh,* 8(18):18-35. https://doi.org/10.22055/pyk.2020.15542

- Afrough, M., (2021). "A study of the designs and patterns of carpets from Sarouk, Moshkabad, and Mahal. (Irak.)". *Honar va olum-e-ensani,* 4: 1-16 (In Persian).

- Afrough, M., (2022). "Analyzing the Structural and Aesthetic Elements of Sarouk Rugs of the Claremont Collection". *Paykareh,* 11(28): 1-23. https://doi.org/10.22055/PYK.2022.17671

- Aschenbrenner, E., (1995). *Iranian Town & Village Carpets and Rugs.* Tehran: Farhangsara

- Bruce-Mitford, M., (2009) "The illustrated book of Signs and Symbols", Translated by Dadvar, A., Taran, Z., Tehran: Kalhor Publications

- Cecil Edwards, A., (1989). "The Persian Carpet: A Survey of the Carpet-Weaving Industry of Persia." Translated by Saba, M., Tehran: Dost Daran-e-Kitab.

- Cyrus, P., (1996). *Masterpieces of Fars Rugs.* Tehran: Soroush Publication House.

- Dafineh Museum's carpets, Mostazafan Foundation.

- Farzad Ghaemi, F., (2010). "Anthropologic Interpretation of the Dragon Myth And the Repetitive Motif of Dragon-Slaying in Mythology". *New Literary Studies,* 43(4): 1-26.

- Hangeldin, A., (1996). *Persian Carpets: Materials, tools, motifs, and weaving methods.* Translated by: Karimi, A., Yassavoli.

- Iranmanesh, F. & Vandshoari, A., (2020). "Qajar's mihrabi vase rugs; An exploration of the visual structure and patterns of the Sarouk and Farahan carpets". *Rajshomar Journal,* 1(1): 37-49. https://doi.org/10.22077/RAJSHOMAR.2020.3382.1008

- Jobes, G., (1991). *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*. Translated by: Baghapoor, M., Jahan nama.

- Mehrdad, M., (2001). *A study in Iranian mythology.* Tehran: Toos.

- Razi, H., (2002). *A history of Mithraic mysteries in the East and West: A study of Mithraism from its conception to today.* Tehran: Behjat.

URL 1: https://www.upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/da/140001011431346082246110 4

URL 2: https://cio-museums.org/treasury/texture/

URL 3: https://www.essiecarpets.com/product/antique-persian-saruk-carpet-central-medallion

URL 4: https://www.d2mpxrrcad19ou.cloudfront.net/item_images/1273738/12155973_fullsize.jpg

URL 5: https://www.claremontrug.com/antique-oriental-rugs-carpets

URL 6: https://www.claremontrug.com/antique-rugs-information/antique-persian-rug-guide/ferahan-rugs

URL 7: https://www.1stdibs.com/furniture/rugs-carpets/persian-rugs/antique-persian-feraghan-sarouk-t

URL 8: Franses, Michael (2008) a museumof masterpieces SAFAVID CARPETS IN THE MUSEUM of ISLAMIC ART, QATAR, HALI,115, pp.72-89.

URL 9: http://sassanids.com/%D9%86%D8%A8%D8%B1%D8%

URL 10: https://www.claremontrug.com/antique-rugs-information/antique-persian-rug-guide/ferahan-rugs-full-article/

URL 11: https://parsiandej.ir/ahura/2016/03

URL 12: https://aradbranding.com/fa/major-new-long-silk-cashmere-fabric/

URL 13: https://www.dastsazkala.com/product/331/%D9%BE%D9

URL 14: https://www.mollaianrugs.com/collezione/category-of-antique-rugs/antique-persian-rugs